

მანანა

ბუკია

ერთი მეგრულ-აფხაზური სიტყვის

ეტიმოლოგიისათვის

ეთნოგრაფიულ-ლინგვისტურმა მასალებმა კოლხურ-აფხაზური ისტორიული ურთიერთობის ამსახველი არაერთი საინტერესო მომენტი შემოგვინახა. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა ოდითგანვე მნიშვნელოვანი სამეურნეო დარგი მესაქონლეობა და მასთან დაკავშირებული ლექსიკა. ენობრივი გავლენები, ურთიერთნასესხობანი, ფორმათა შეთვისების ქრონოლოგია ჩვენთვის მნიშვნელოვან არაერთ საკითხს ახლებურად წარმოგვიდგენს.

ამჟამად ყურადღებას მივაქცევთ თ. სახოკიას მიერ სამურზაყანოელ მწყემსებში დაფიქსირებულ ფორმას **აშვამკაათ**: „მოშორებით ოთხი ბორჯღლიანი მაღალი სარია, გარდი-გარდმო ლატნები აქვს დახარიხებული და ზედ აწყვია: ხის ლანგარი, ჩაყვები, ხის კოვზები და ჭყლინტი ყველი... ამ ზემოთ აღწერილ თავისებურ ბუფეტს აქ „აშვამკაათ“-ს ეძახიან“ (სახოკია 1985: 357).

ეს ტერმინი **ა-შემკვათ** სახით გვაქვს აფხაზურ ენაში (რობაქიძე 1986: 158).

ამ ფორმას ჯერ კიდევ ნ. ჯანაშიამ მიაქცია ყურადღება და ის მეგრულიდან შეთვისებულად მიიჩნია აფხაზურში (ჯანაშია 1960: 28). მოგვიანებით სამეცნიერო ლიტერატურაში გაჩნდა მოსაზრება, რომ ეს საკუთრივ აფხაზური სიტყვაა და იქიდან შემოვიდა მეგრულში (ბჟანია 1962; კვარჭია 1981).

წ. ბჟანიამ მოახდინა ფორმის სეგმენტაცია და შეეცადა ეტიმოლოგიური ახსნა მოეძებნა მისთვის. ის ტერმინს ჰყოფს **ა-შე - მკათ** ელემენტებად და მიიჩნევს, რომ პირველი ნაწილი **ა-შე** „ყველის“ აღმნიშვნელი აფხაზური სიტყვაა, მეორე კი სემანტიკურად გაბუნდოვანებულია. ეთნოგრაფი იქვე მიუთითებს სხვა ტერმინზე **ჯამამკათ** „ღვინის ჭურჭელი“, რომელსაც ასევე კომპოზიტად მიიჩნევს და პირველ ნაწილს **ჯამა** უკავშირებს „მაჭარს“. შესაბამისად, მეორე, ეტიმოლოგიურად დაუდგენელი ნაწილი **-მკათ** სათავსოს, სარწყაოს უნდა აღნიშნავდესო (ბჟანია 1962: 127).

ვ. კვარჭია თავის ვრცელ მსჯელობაში ზედმიწევნით იმეორებს წ. ბჟანიას მოსაზრებას და მიუთითებს, რომ მეგრულში წარმოდგენილი ფორმა არ არის ამ ენისთვის ბუნებრივი (კვარჭია 1981: 114). როგორც ჩანს, მკვლევარი მიაწინებს აფხაზურისათვის დამახასიათებელ **ა-ზოგადობის** აფიქსზე და პალატალურ უკანაენისმიერზე.

ჩვენთვის ეს მსჯელობა ბოლომდე ნათელი და მისაღები არაა. გარდა იმისა, რომ ეტიმოლოგია საკმაოდ

საექვო და ბუნდოვანია, ასახსნელია აფხაზურ ფორმაში პალატალიზებული უკანაენისმიერი კ-ს გაჩენა, რომელიც ძირეულ აფხაზურ ლექსიკაში ჩვეულებრივ არ გვხვდება. სამეცნიერო ლიტერატურაში დასაბუთებულია, რომ პალატალიზებული უკანაენისმიერები აფხაზურში შეთვისებულ ლექსიკაში დაჩნდება და მათი გაჩენა ყოველთვის ახსნადია, კერძოდ, ის გვხვდება აუსლაუტში, როგორც მეგრულ-ქართული სახელობითი ბრუნვის ნიშნის რეფლექსი, აგრეთვე მაშინ, როცა ამოსავალ (გამსესხებელ) ფორმაში უკანაენისმიერს მოსდევს ი ან ე ხმოვანი. სესხებისას ე > ა, ი > ა ან ჯ და იწვევს წინა უკანაენისმიერი თანხმოვნის პალატალიზაციას (ლომთათიძე 1976: 170, 225).

აფხაზურში სესხებისას მიმდინარე ბგერათა ადაპტაციის წესების გათვალისწინება საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ აფხაზური ა-შ°გმკ°ათ-ისთვის ამოსავალ ფორმად მისაჩნევი სავარაუდო მეგრული სიტყვა. ლაბიალიზებული შ° მომდინარეობს ქართველური (რესპ. ზანურ-ქართული) სუ- /სო- მარცვლისაგან (შდრ.: მეგრ. სულუგუნი > აფხაზ. ა-შ°ლაგ°ან; ქართ. სომეხი > აფხაზ. ა-შ°ამახ°...), სიტყვის შიგნით უკანაენისმიერის პალატალიზაციას იწვევს ე ხმოვანი, რომელიც ა-დ იქცევა და აპალატალეზს წინმავალ უკანაენისმიერს (შდრ.: ქართ. კეხი > აფხაზ. ა-კ°ახ°; ქართ. გედი > აფხაზ. ა-გ°ად; ქართ. ქერი > აფხაზ. ა-ქ°არ...). გარდა ამისა, შეთვისებულ აფხაზურ მასალაში აუსლაუტში ხშირად ხდება აბრუპტივთა (ყრუ მკვეთრთა) გაფშვინვიერება (შდრ.: მეგრ. გვაზანაკი > აფხაზ. ა-გ°აზანაქ°...).

ზემოთქმული საშუალებას გვაძლევს ამოსავალ სავარაუდო ფორმად აღვადგინოთ ***სუმკეტი** „სამკეტი, სამჯოხი“. ეს სიტყვა ჩვენს მიერ მოძიებულ მასალაში არ დასტურდება, მაგრამ კომპოზიტის ამგვარი წარმოება მეგრულისათვის უცხო არ არის (შდრ. **სუმკუჩხი** „სამფეხი“; **შქვითქუა** „თამაშობა შვიდი ქვით“, ზედმ. „შვიდი ქვა“).

ჩვენს შემთხვევაში ეტიმოლოგიაც, სემანტიკაც, ფონეტიკური ატრიბუტიკაც აბსოლუტურად გამჭვირვალეა.

საინტერესოა თვით ტერმინის სემანტიკის გრადაცია. როგორც ჩანს, თავიდან ის სარიტუალო მაგიდას აღნიშნავდა. ნ. ჯანაშია აღწერს მესაქონლეობის მფარველი ღვთაების აითარისადმი აღვლენილ რიტუალს, რომელსაც აშვამკათთან ატარებდნენ: „სადილის შემდეგ აშვამკათ-ის სამ ფეხს ჭრიან, მეოთხეს კი ტოვებენ. ვფიქრობ, სწორედ აქედან მიიღო მაგიდამ ეს სახელწოდება. **აშვამკათ** მეგრულად იგივეა, რაც **სუმკეტ** „სამი ჯოხი“, ან შესაძლოა, **სუმკუათ** „სამი ნაჭერი“ (ჯანაშია 1960: 28).

სხვაგან ეთნოგრაფი მიუთითებს, რომ მსხვერპლშეწირვა ხდებოდა **აშვამკათ**-ის წინ (იქვე, 38). რიტუალი სრულდებოდა სახლიდან მოშორებით, ტყეში. მესაქონლეობის მფარველი ღვთაების მეგრული **ანთარ**-ის, აფხაზური **აითარ**-ისადმი მიძღვნილმა რიტუალმა შემდგომ მწყემსის სააფუნო სადგომში გადაინაცვლა. მისი ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილის, **ა-შემკათ**-ის, როგორც რიტუალური ნივთის სემანტიკამ თანდათანობით გადაიწია და დღეს უკვე მწყემსის საველე ბუფეტს აღნიშნავს.

ამგვარად, აფხაზური ა-შემკვათ მომდინარეობს მეგრული სუმკეტ-ისაგან. მოგვიანებით ეს სიტყვა მეგრულში დაიკარგა, მაგრამ აფხაზურიდან უკუნასესობის სახით აღსდგა მწყემსურ ლექსიკაში.

მითითებული ლიტერატურა:

ბჟანია 1962 – Ц. Бжания, Из истории хозяйства абхазов этнографические очерки. Сухуми.

კვარჭია 1981 – В. Е. Кварчия. Животноводческая (пастушеская) лексика в абхазском языке. Сухуми.

ლომთათიძე 1976 – ქ. ლომთათიძე, აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი – I, ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები, თბილისი.

რობაქიძე 1986 – Земледелие и скотоводство у абхазов (Материалы к историко-этнографическому атласу Грузии). Редакторы И. Робакидзе и Л. Акаба, Тбилиси.

სახოკია 1985 – თ.სახოკია, მოგზაურობანი, ბათუმი.

ჯანაშია 1960 – Н.С.Джанашиа, Религиозные верования абхазов. Статьи по этнографии Абхазии. Сухуми.

ქართველოლოგიური კრებული, II, თბილისი, 2003, გვ. 26-29

Kartvelological Collection, II, Tbilisi, 2003, p. 26-29